

Поповић Љубодраг
Архивски саветник
Београд

ПРИЛОЗИ ИЗУЧАВАЊУ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА У ПОМОРАВЉУ -АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНА ПОДЕЛА-

Први српски устанак испитан је досад као ретко који период наше историје. Ипак постоје још многи неразјашњени моменти-празнине у појединим истраживањима. Једно још од неразјашњених питања овог периода, а које се односи на овај крај Србије, је и ово о коме желимо да говоримо.

Ми сматрамо да треба да дочитамо све поуке и поруке које нам постојећи подаци пружају, па ће нам се истовремено отворити многи нови видици. Ограничавајући се на развитак Србије у периоду Првог устанка, ово излагање не превазилази оквире једног сажетог прегледа неких питања управљања државом која се стварала.

Државом се управљало и управља од искона, од кад постоје државе на земаљској кугли. Управљати, за државу значи и живети. Нема ни једне државе која се не би бринула и о појединачним интересима својих суграђана. Свака је држава осетила да њено добро и зло зависи од комплетних односа у њој, а један од тих делова је и управа. У њој се и огледа идеја државе.

Управна подела Србије у доба Првог устанка развијала се упоредо са осталим збивањима у том периоду. У основи она је почивала на систему управно-територијалних јединица из периода турске владавине. Оне су обухватале кнежине као групе сеоских насеља, и веће територијалне јединице нахије, које су биле група кнежина. Са овим се поставља једно уско повезано питање, а то је становништво и насељеност тих места.

Ова два питања су уско повезана и траже своје разјашњење. Међутим, велико је питање да ли би се на основу постојећих докумената, могли добити доста поуздани подаци о броју кућа, породица и становника. Скоро два столећа одваја нас од оног времена, а записи и предања оставили су нам врло мало обавештења о томе. Додуше, не можемо рећи да су истраживања о томе остала на мртвој тачки. Но она су чињена на основу апроксимативних података, и по нашем мишљењу не могу се узети у потпуности као тачна а сем тога односе се на читаву Србију, па их зато овом приликом нећемо користити.

Истраживање пак насеља тога доба има посебан значај. Списак ових насеља налазимо углавном у пореским списковима од 1818. и 1922. године, који су сачувани. Први који је објавио преглед насеља у устаничкој Србији, са својим допунама, био је Вук Караџић. Он је то учинио у „Даници” 1827. и 1828. године, а за њим Ото Дубислав Пирх у својим „Путовањима” 1829. године. За наша истраживања ми смо сем ових података користили и „Протокол арачких глава” из фонда Главног казначејства у Архиву Србије, као и подацима које пружа „Збирка Мите Петровића”, као и он сам у своме делу „Финансије и установе обновљене Србије, до 1842.”, књига II. Сем тога коришћене су и разне публикације објављене архивске грађе о Првом устанку.

*

Правитељствујући совјет је 1807. године донео одлуку којом се Србија у управној подели земље дели на нахије, а свака нахија на кнежине. На челу сваке нахије налазио се главни кнез, а на челу кнежине кнежински кнез.

Нахије

У доба Првог устанка нахије су у Србији биле „окружја једног града докле он заповеда” каже Вук Караџић. Њихова седишта била су у градовима или у нахијским варошима, а неке су чак имале седишта и у шанчевима (Соколска нахија).

Обавештења којима располажемо о нахијама из тог времена, и о њиховом саставу, су различита.

Два документа, оба из 1804. године¹ дају нам приближно исте податке. По њима, Србија има 11 нахија, међу којима су и Јагодинска и Ћупријска. Они се обадва слажу да је број села у Јагодинској нахији 125, а у Ћупријској 93.

Сасвим су другачији подаци које даје Вук Караџић у своме делу „*Први и други српски устанак*”² о нахијама у Србији. По његовом тврђењу њих је било 14. Међу њима су и обе „наше” нахије само са различитим, другачијим бројевима села. Тако их је по њему Јагодинска имала 140, а Ћупријска 72.

Интересантно је напоменути и једну разлику која постоји међу овим подацима. У ономе што је износио Вук Караџић је 1.445 насеља, а у онима из 1804. године их је 1.806. У 11 нахија значи набројано је 361 место више. Склони смо пре да верујемо оним подацима из 1804, него оним каснијим, али нас, барем када се говори о овим двома нахијама, оба демантују, што ће се видети из даљег излагања.

Нахије су своја имена обично добијале по називима вароши у којој је било њихово седиште.

У историјским изворима, као и литератури о Првом српском устанку, појављују се местимично разни називи за нахије, као административно-територијалне јединице. Ово није мимоишло ни ове две нахије. Тако у једном тефтеру с краја Првог устанка наводи се „Нахија ресавска”³. А у својим „*Причањима*” о Првом српском устанку Петар Јокић спомиње „Левачку нахију”⁴.

На челу нахија стајали су команданти нахија. Они су били један од делова централизоване управе. О њиховом организовању, у коме су главну реч водили „Правитељствујући совјет” и Карађорђе као „верховни командант и сербски предводител народа” сазнајемо из докумената о постављењима команданата.⁵ Тако нпр. у распису о организовању врховне управне и извршне власти у Србији и постављењу војводе Луке Лазаревића за команданта Шабачке нахије, од 14. децембра 1808. године, између осталог стоји и ово: „Све заповести издаваће госп[одар] Ђорђе Петровић преко Совјета народна и у договору са Совјетом народним... Зато, дакле, даје се на знање сваком кому надлежи знати да ће одсад на-

¹ Ас ЗМП бр.33; Радослав Перовић, Први српски устанак, акта и писма, Београд 1977. стр. 96 и 97

² Београд, 1947. стр.23.

³ Прилози статистичком изучавању Првог српског устанка, Завод за статистику Србије, Београд 1955. стр. 53.

⁴ Ас Мпс, ф П р.47/841.

⁵ Ас Мпс, По, к.121 бр.14.

редбе и заповести издавати од верховног господара преко Совјета народњег; Совјет народњи пак издавати ће заповест на првог од нахије команданта. А што се пак Луке Лазаревића као команданта тиче, речено је да је он „изабран и постављен за првог команданта у целој Нахији шабачкој на кога ће се све заповести од Верховног господара преко Совјета народња издавати, а све проче старешине у реченој нахији да имаду од њега заповест примати и њему за свашта ответ давати, сваку покорност и послушаније дужни су њему као првом у нахији старешини отдавати”⁶.

Сигурно да је овако гласио акт и о постављењу старешина ових двеју нахија. Међутим, на жалост, међу очуваним документима они не постоје.

Кнежине

Кнежине су као што смо рекли, биле територијалне јединице формиране још у „турско доба”. У њима је српски народ под Турцима имао своју самоуправу. Оваква територијална подела остала је у Србији и у доба Првог устанка.

Говорећи о Србији Првог устанка, Вук Караџић за нахије каже да је свака потом била раздјељена на кнежине. За њихова имена он наводи да су она „особита, по свој прилици стара, народна имена, највише из вода и брда око којих су”. Оне су у ствари још од „давнина” биле природом омеђене георафске целине, у којима су села била у тешњим међусобним односима. Но и поред тога оне нису биле имуне од међусобних подела, међу њима је, кад је то народу „погодвало” долазило до спајања две у једну, или је једна дељена у две, или су пак села прелазила из једне кнежине у другу. Класичан пример за то је у ово доба Београдска нахија која је уместо једне кнежине која је постојала у „турско доба” сада имала три новостановљене кнежине: Колубару, Посавину, Турију. Ово се односи и на село Бајчетина, које је из Левачке кнежине касније прешло у кнежину Гружа.

На челу сваке од кнежина стајале су њихове старешине. „За Карађорђијева времена кнежинске старешине и управитељи звали су се војводе.....За владања Црнога Ђорђа био је по један војвода у свакој кнежини”, каже Вук Караџић⁷.

Као и нахијске старешине тако су и кнежинске војводе биле постављене од стране Кнеза и Совјета. То се види нпр. Из постављења Михаила Карапанце за крајинског војводу, где се у акту о његовом постављењу каже: „...от данас постављени јест за војводу крајинског на Перчину кнежевину на Фетислам, које ја ниже подписати сваком препоручујем да га имаду поштовати и за истинског војводу да препознати имаду.....”⁸. А „ниже подписати“ су били Карађорђе и „Совјет”

Вук Караџић у својим излагањима и наводи да су унутар кнежина, као мање територијалне јединице постојали и „Срезови”. За њих он каже: „За времена Карађорђијева, пошто се војска била мало уредила, велике буљубаше назову се капетанима, а подручје овакога капетана звало се срез, у коме је било неколико села и малијех буљубаша”⁹ и место у коме о овом Вук говори у „Рјечнику” наводи нас на мисао да је оваква организација „Срез” била више војничког карактера, него ли управна подела.

Што се пак тиче нахија о којима говоримо, и кнежина у њима, ситуација је била оваква. Нахија Јагодинска била је подељена на две кнежине које су носиле називе: Левачка

⁶ Исто

⁷ Вук Караџић Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем речима, III издање Београд 1898, стр. 72 и 288..

⁸ Р.Перовић, нав. дело, стр. 405

⁹ В.Караџић нав.дело, стр.273.

и Темнићка. Већ поменути Петар Јокић у својим „Причањима” Левачку кнежину назива „Горњи Левач”, а Темнићку „Левач Долњи”. Насупрот њој Ћупријска нахија имала је само једну кнежину, Ресавску. Зато њу Јокић назива и „Ресавом” и „Ћупријском нахијом”.

Село

Села су у нашем народу још од „давнина” (од доба **средњег века**) била најмање управно-територијалне јединице.

Привреда овог времена, почетка XIX века, углавном сточарска, мање ратарска, одредила је положај ових насеља. Она су била неушорена, ретко насељена, и расута, особито у планинским пределима. Говорећи о селу тог времена, Вук Караџић каже: „У Србији су велика села која имају око 100 кућа, а има и села и од 15 кућа, али их највише има од 30-50 кућа. По брдовитијем мјестима тако су куће раздалеко да је село од 40 кућа веће од Беча, н.п. у једном потоку стоје неколике куће, па онда (гдјешто по сахата, или читав сахат далеко) у другим неколике итд. па се све зове једно село (доклегод његова земља држи, које се врло добро зна, тако људи из два села могу бити сусједи). А по равни (као нп. по Мачви и по Браничеву) доста су честе куће по селима, али опет нијесу у реду, као нп. по Сријему и свуда по Њемачкој него растркане (као и по варошима по Турској) по пољу... Онамо се човек под владом Турском могао преселити из једнога села у друго село кад му је то драго било...”¹⁰.

Што се пак тиче организације управљања у овим насељима, у њима је постојала установа сеоског „збора” и „кметства”. Збор кметова-угледних сељана решавао је најважнија питања. Број пак кметова није био одређен. Обавеза им је била заједничка, да присуствују скупштинама кнежина, на којима су заступали интересе својих села.

Сем кметова Вук Караџић каже да су у селу постојали и сеоски кнезови. О њима он каже: „Осим кнеза од кнежине свако је село у Србији имало свога сеоскога кнеза, за којег се може рећи да је био од данас до сјутра, и осим гола имена да више ништа није имао; у многијем селима само су онда постављали кнеза кад је ваљало порезу купити, а послвије га нико није кнезом ни звао...”¹¹.

Међутим овај се положај од 1808. године мења. Ово потврђује и „назначеније села”, која се стављају под управу војводе Луке Лазаревића, а у коме се наређује да „војвода уреди у сваком селу кнеза сеоског”. Или другим речима—функција сеоског кнеза се устаљује и добија у значају већ самим постављањем од стране војвода....¹².

Но сем ових органа, неки истраживачи Првог устанка износе да је у организацији власти на селу у ово доба постојала, и нова установа-општина. Они у прилог свога мишљења наводе и следеће: „Кад је на ослобођеној територији за време првог устанка створена национална власт успостављањем и нових установа-Совјета, судова, магистрата—наслеђења сеоска самоуправа из турског времена није могла остати недирнута. И она је прилагођена целокупном политичком систему, ратним потребама и интересима руководства”¹³. Они ту установу приказују у развоју и са специфичностима које су произилазиле из конкретних историјских околности у којима се стварала—почев од првих елемената који је карактеришу као најужу управну јединицу, мада су, како и сами то признају, ти елементи малобројни, у односу са онима који такву установу претстављају у другим оновременим земљама.

¹⁰ В. Караџић нов.дело, стр.697.

¹¹ В. Караџић нов.дело, стр.289.

¹² Рујица Гузина, Општина у кнежевини и краљевини Србији, I део 1804-1839, Београд 1966, стр.78.

¹³ Р. Гузина, нав.дело, стр.77.

За сва села која су постојала у Србији у доба Првог устанка, можемо рећи, да су имала своју функцију у кнежинама којима су припадала.

Од насељених места у Јагодинској и Ћупријској нахији само два су чиниле вароши (Јагодина и Ћуприја), док су сва остала била села.

У именик села-насељених места поморавских нахија, која дајемо ушла су сва села, манастирска насеља (која су имала карактер сталних-самосталних насеља) устаничке Србије, по кнежинама, азбучним редом, а која смо могли наћи у изворима и литератури.

Нахија Јагодинска

Кнежина левачка:

1.Бајчетина	2.Баре
3.Белица	4.Белушић
5.Богалјинци	6.Божуревац
7.Богдање	8.Брајиновац
9.Бунари	10.Велика Дренова
11.Винорача	12.Волујак
13.Вољавча	14.Врановац (Врањевац)
15.Вукмановац	16.Горња Сабанта
17.Горње Штипље	18.Горњи Дубич
19.Горњи Рачник	20.Грабовац
21.Деонице	22.Доброселница
23.Доња Сабанта	24.Доње Штипље
25.Доњи Дубич	26.Доњи Рачник
27.Драгоцвет	28.Дулени
29.Жупањевац	30.Јошаница (манастирско насеље)
31.Кавадар	32.Каленић (манастирско насеље)
33.Каленовац	34.Калудра
35.Ковачевац	36.Коморани
37.Крушевица	38.Лепојевићи
39.Лободер	40.Лоћика
41.Лозовик	42.Ломница
43.Лукари	44.Љубостиња (манастирско насеље)
45.Мала Дренова	46.Малешево
47.Медвеђа	48.Медојевац
49.Међуреч	50.Мијаиловац
51.Милутовац	52.Мишевић
53.Мотрић	54.Надрље

55.Опариће
57.Пољна
59.Прњавор Јошанички
61.Пуљци
63.Рабеновац
65.Ратковић
67.Риљац
69.Сиоковац
71.Слатина
73.Сугубина
75.Топола
77.Урсуле
79.Црнча
81.Шуљковац

56.Планиница
58.Превешт
60.Прњавор Љубостињски
62.Пчелице
64.Рајинац
66.Рековац
68.Руишник
70.Сибница
72.Страгаре
74.Течић
76.Трнова
78.Цикоте
80.Шанторовац

Кнежина Темнићка:

1.Бачина2.
3.Беочићи
5.Брајковац
7.Буковча
9.Вратари
11.Глобари
13.Горњи Крчин
15.Доњи Крчин
17.Драгашевац
19.Избеница
21.Јасика, паланка
23.Каменари
25.Катун
27.Коњуси
29.Крвавице
31.Кукљин
33.Ланиште
35.Мајур
37.Мијатовац

Бела Вода
4.Бошњане
6.Бресје
8.Варварин
10.Главинци
12.Горњи Јовац
14.Дворница
16.Доњи Јовац
18.Залоговац
20.Јагодина (варош)
22.Јасички Кованлук
24.Карановчић
26.Коларе
28.Копривница
30.Крушевица (Темнићка)
32.Лазаревац
34.Љубова (Заселак)
36.Маскаре
38.Обреж

39.Орашје
41.Остриковац
43.Пајковац
45.Парцани
47.Праћина (Заселак)
49.Прњавор Својиначки
51.Рашевица
53.Рибник
55.Секурић
57.Гољевац
59.Цериница
61.Шашиловац

40.Орашје (манастирско насеље)
42.Падеж
44.Паљевац
46.Поточац
48.Прњавор Ивковићи
50.Ракитова
52.Рибари
54.Својново
56.Срње
58.Трешњевица
60.Шанац

Нахија Ћупријска

Кнежина Ресавска:

1.Балајнац
3.Бељајка
5.Бобово
7.Бресје (Брешће)
9.Велико Поповиће
11.Витинци
13.Влашка
15.Војска
17.Гладна
19.Гложане
21.Грабовица
23.Двориште
25.Дражимировац
27.Дубница
29.Ђуринац
31.Иванковац
33.Јасеново
35.Јеловац
37.Купиновац
39.Липовица
41.Луковица

2.Багинац
4.Бигреница
6.Богава
8.Буковац
10.Вирине
12.Витежево
14.Војник
16.Врлан
18.Глоговац
20.Горња Ресавица
22.Грабовац
24.Доња Ресавица
26.Дубље
28.Дубока
30.Жидиље
32.Исаково
34.Језеро
36.Кованица
38.Рошеви
40.Ломница
42.Мало Поповиће

43.Манасија (манастирско насеље)	44.Мачевац
45.Медвеђа	46.Милива
47.Миљков манастир (метох)	48.Паљањи
49.Паљевац	50.Плажане
51.Проштињац	52.Раваница (манастирско насеље)
53.Радошин	54.Рајкинац
55.Свилајнац	56.Седларе
57.Сење	58.Сињи Вир
59.Сладаја	60.Стењевац
61.Стрмостен	62.Стубица
63.Суботица	64.Супска
65.Тропоље	66.Трућевац
67.Ћириковац	68.Ћуприја – варош
69.Црквенац	

И на крају. Није држава у времену од 1804. до 1813. године постала само што је избио устанак. Она је морала отворити унутрашњи процес развитка, који је коначно разбио стару турску и формирао нову државну власт.